

ՔԱՂԱՔԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀՍ.ԻԱՍՍ.ԲԱԿԵՌՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԳԵՐԻՇԵՍԱՆՈՒԹԻՒՆ

Պատմութիւնն ճոխ և բազմաբեղուն ուսուցիչ մ'է մարդկան և աշխարհի գործոց, միայն թէ գիտնանք քննել և ուսանել զայն։ Մարդկային արարք կրկնութիւն մ'էն անընդհատ, նման բայց ոչ նոյն կերպով։ Մարդ իբրև էակ բանաւոր և ընկերական կը կառավարուի 'ի բնական օրինաց, որոնք յինքնանս մտածեալ՝ անփոփոխելի ու անսպլաշելի են։ Բայց այս օրինաց հետ կը զուգընթանան մարդկային ազատութիւնն և կամաց գորութիւնն, յատուկ ամենայն մարդոյ։ Այս երկու հակառակամարտ տարերց մէջ կեցած են ընկերական վարդապետութիւնը, յորոց ոմանք ստոյգ հիման վրայ կը յենուն և կը կազմեն զգիտութիւնս, և այլք անստոյգ՝ և ունին առաջնորդ զկարծիս և զմիաս իւրաքանչիւրոց։ Մարդկութեան իրական ընթացքն ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ հետեւութիւն ու բազադրութիւն այս զանազան տարերց։ Եւ որովհետեւ մարդկային բնութեան հիմը միշտ նոյն է և անփոփոխելի, և զմարդ-ընկերութեան մէջ կառավարող օրէնքներն կը տեւեն նոյն օրինակ, հարկ է հետեւաբար որ մարդկային արարք կրկնուին առաւել կամ նուազ մի և նոյն կերպով։ Այլ մարդոյ յալատակ տարերց ազդեցութիւնն կրկնուն, որ է բանաւոր, կամեցող և ազատ, անհնարին է նոյնութիւն։ Եւ այս այսպէս է, ապա թէ ոչ հարկ էր մերժել մարդկային հոգւոյ ազատութիւնը։ — Այս անհնարելի սկզբունքները դնելէն ետքը, հայեացք մը տանք պատմութեան, այն զանազանաձեւ, հաճոյական բայց միանգամայն ահաւոր թատերական խաղուն, զոր կը ներկայացնէ մեզ մարդկութիւնն։

Ի բաց թողով պատմութեան առաջին արշաւոյսը, այսինքն մարդուս արարչագործութեան նախկին երկու հազար տարին, ուր պատմութիւնք և աւանդութիւնք չեն այնչափ պայծառք և ստուգապատմք, սկսինք այն թուականէն որ կրնայ ստոյգ համարուիլ, այսինքն ասկէց չորս հազար տարի առաջ։ Կը տեսնանք որ եր-

կրիս երեսն յար 'ի փոփոխութեան եղած է. ազգ մը ծնած է և աղգ մը մեռած՝ շարունակ փոխանակելով գերար. Ասորեստանայք և Փաղգեսայք, Եգիպտոսիք և Արաբացիք, Հայք և Պարսիկք, Յոյնք և Հռովմայեցիք, Բաբելոնացիք և Կարթագոնացիք, ապա Հռովմայեցիք և Բարբարոսք, յետոյ Գաղղիացիք, Գերմանացիք, Իտալացիք, Սլաւոնացիք և Սեղդիացիք, ասոնք ամենքն ալ ընծայեն մեզ բազում ազդու օրինակս ժողովրդոց ծագման, զօրութեան, գերիշխանութեան և անկման։ Մեծամեծ արարք որոց միջոցաւ կը փոխանցին մարդկային մեծութիւնք 'ի մի տկար ժողովուրդէն 'ի միւս զօրաւորագոյն (ժողովուրդ, կատարուած են միշտ մեծ քաղաքի մը մէջ, իբրև կենդրոնք մարդկային գործոց. Նիւնուէ և Բաբելոն, Թեբէ և Մեմփիս, Պերսեպոլիս և Անի, Աթէնք և Սպարտա, Հռովմ և Կարթագինէ, Մատրիտ և Վեննա, Լոնտոն և Բարիզ, Պեռլին և Պետրպուրկ կը կրեն ճակատնուն վրայ քառասուն դար այս մարդկային մակընթացութեան ու տեղատուութեան։ Նշանաւոր ու մեծամեծ գործեր կատարուածն Արեւելք և Արեւմուտք, բայց հիմա մեծագոյն ևս գործեր կը պատրաստուին 'ի Նորն Աշխարհ' յԱմերիկա, ուր Միաբան-Նահանգացի Հասարակապետութիւնն կը պատրաստուի տիրել կամ նախաթոք բազմիւ բոլոր ամերիկեան ցամաքին, 'ի բեռնային սառուցից մինչև 'ի նեղուցն Մակեյլանայ, և դուցէ կ'ուղղէ աչքերը փափաքանօք մինչև յարեւմտեան արունս Հնոյ Աշխարհին և յարեւելեան կողմանս Ասիոյ։

Ասոնք իրական ճշմարտութիւններ են, զորոնք չնմարելու համար՝ բոլորովին կոյր ըլլալու է. շարունակ այս կամ այն ժողովուրդն գերիշխան կը բազմի, կամ տեղի կու տայ բարբախտագունի մը, և կամ կը փորձէ բացարձակապէս առաւելուլ 'ի զօրութիւն։

Մարդոյ և աշխարհի գործոց անընդհատ կրկնութիւնը ճանչնալով հանդերձ, կըր-

նանք նորէն անկանիլ 'ի վրիպանս, եթէ անոնց մէջ տարբերութիւն մը չի գննար: Քրիստոնէութեան բարդաւաճնէն առաջ կը գտնանք այնպիսի ժողովուրդներ՝ որ զօրաւոր կը ծնանին, կ'իշխեն այլոց վրայ, ապա կ'ընկնան և այնպէս կը շփնանին՝ մինչև հազիւ թէ կը թողուն հնազօտական մէկ քանի մնացորդներ իրենց հետոյցը: Նորոյ ընկերութեան ձևանալէն վերջն ալ՝ որ պարզապէս քրիստոսական է, կ'երևնայ դարձեալ ժողովրդոց այդ փոփոխ գերիշխանութիւնն, այսու միայն զանազանութեամբ՝ որ ասոնք ալ թէպէտ կը կործանակն ըստ չեն մեռնիր կամ կորսուիր, այլ երբեք երբեք կը վերականգնին 'ի կենդանութիւն, ճգնելով միշտ 'ի գերիշխանութիւն:

Դիւ զարմանային կայ: Շատ անգամ այս ազգերէն ոմանք ոտնակոխ եղան հզօրացունէ մը, սպառնալով մշտնջնաւոր ծառայութիւն. բայց անա տկարք դաշնակցեցան իրարու մէջ, և ստիպեցին զանա իրաւունք կալ 'ի պարտապաշտման. և հաստատեցին հաւասարակշռութիւն մը, որպէս զի այլ ևս չվտանգի իրենց կեանքն: Դաշնակցութեանց պատմութիւնն, ուսկից ծնաւ ապա հանրազգային իրաւանց դիտութիւնն, վկայ է այս ճշմարտութեան:

Սրպէս յամրաբայլ բայց սազանով ընթացիւր ժամանակաց, նիթական գերիշխանութեան՝ որ բնաջինջ կը կորուսանէր զիորձանեալն, յաջորդեց բարոյական գերիշխանութիւն, նոր տեսակ սկզբամբ մը, Հաւասարակշռութիւն անուամբ, որ և կոչեցաւ եւրոպական, Եւրոպիոյ մէջ ծնանելուն կամ զօրանալուն համար, որ ժողովեց իր ծոցին մէջ հնոց քաղաքականութեան մնացորդները, կատարելագործեց զանոնք նորանոր տարերօք և սփռեց յերկոսին աշխարհս:

Մարդկային գործերն՝ անոնք մասնաւորապէս որ 'ի բարոյական կարգի են, ոչ երբեք կատարելալ կը ծնանին, այլ ժամանակն կուտայ կատարելութիւն. կ'երևին նախ իբրև պարզ մտաւորական տեսութիւն մը, ժամանակ անցնելով կը ձևակերպին և կը հասնին 'ի ծագ կատարելութեան: Նոյնն եղաւ այն քաղաքական սկզբունք ալ որ կոչի եւրոպական հաստատարկշտրիւն: Երբ առաջին անգամ 'ի լոյս ընծայեցաւ՝ ուրիշ

բան չէր՝ բայց եթէ տեսակ մը խորհալան մտածութիւն՝ մէկ քանի տէրութեանց գերիշխանութեան տակ, որ կը ճարտարապետէին զայն թաքուն խորհրդով, դիտելով շարունակ իրենց անձնական գերիշխանութիւնը: Ապա Հաւասարակշռութիւնն մէկ քանի տէրութեանց զերիշխանութեան վրայ զդին, ժողովելով իրենց չորս կողմը բազում փոքր տէրութիւններ: Միշտ խաբէական էր այս ամենայն. և չի ճանչնալով մարդկային դաշնակցութեան բնութիւնը, ուրիշ անգամ մ'ալ հաստատուցին այն սկզբունքը՝ որ կ'ըսէ. « Իրք իրենց բնական վիճակէն դուրս ոչ կը յաջողին և ոչ ալ կը տեսնեն »:

Սակայն կարծես առ ժամանակ մի յաջողեցան. զանազան ժանրութիւններ ըլլալուն կշռոյն թաթից մէջ, քիչ մ'ատեն կրցաւ պողտորել այդ Հաւասարակշռութիւնն: Նոյն բանը պատահեցաւ նաբուլոնեան հակապաճէ շինուածոյն կործանմանէն ետքը յամին 1815: Բայց բնութիւնն մարդկութենէ և իր հայիւններէն աւելի հզօրագոյն ըլլալով, հարկ էր որ տապալէր այս արուեստական կարգադրութիւնը, ճամբայ բանալով աղգագ ու ժողովրդոց ինքնայոժար միութեան ըստ սեփական բարուց 'ի բնութիւնէ: Ազգութեան սկզբունքն ընդհանուր եղած է հիմա և կը տիրէ ամենուրեք, վստահ որ պիտի ստանայ վերջապէս որոշիչ յաղթութիւն մը: Երանի թէ յոյսով կայանար Հաւասարակշռութիւնն. այս սկզբունքն է որ կ'իշխէ հիմա, խափանելով առ սակաւ սակաւ որոգայթադիր մեքենաւորութիւնները:

Երկու մեծագոր տէրութիւնք՝ Վաղղիա և Աւստրիա, հակառակեցան ընդ երկար այս նոր շարժման դէմ: Երկուքն մի և նոյն սկզբան կը հետեւէին, վստահ զի օգտակար կը գտնէին տկար տէրութիւններ և անմիաբան ազգեր ունենալ չորս կողմերին, որոնք արեւածաղկի պէս միշտ իրենց դարձած ըլլան: Ասկէց դիւրութեան կրնայ հակադէմոսթի թէ ինչո՞ւ բաժանեալ կ'ուզէին բռնել զիտալիա և զՖրանսիա, մինչդեռ դարական ատելութեամբ միշտ 'ի գրգռութեան կէին այս ազգերն իրենց տիրապետողաց և նախանձորաց դէմ:

Աւստրիա յետ 1859 և 1866 ամաց այլի

տաբեր պատերազմաց, ճանցաւ իր հին վրիպակը, և ցուցուց յայտնապէս թէ հրա-
ժարեալ է անկէց, Բայց ոչ նոյնպէս և
Գաղղիա. որ թէպէտ խորտակեցաւ, բայց
կարծես չուզեր խոտտովանիլ տակաւին
իւր վրիպակը, Ժամանակս բոլորովին փո-
խուած է, և ճշմարիտ իմաստութիւնն
կը սորվցնէ՝ որ պէտք է յարմարիլ ժա-
մանակին և ոչ թէ յետս յետս ընթա-
նալ: Գաղղիա կեցած է տակաւին անտե-
զիտալի կերպով իր գաղափարաց վը-
րայ, և չուզեր 'ի բաց թողուլ իր աւան-
դութիւնները. և՛ այսպէսով այն ժողո-
վուրդն որ ունի ուրիշ կողմանէ բազում
տարերս մեծութեան և զօրութեան, կը
պատճառէ զանկաւն իւր քաղաքական.
կը զգայ ընդունած ցնցման սաստկութիւ-
նը, և չի զգաստանար. հետամուտ է միշտ
նորոյ կառավարութեան, տեղեւոր երեկուան
հաստատածին վրայ: Ինչ էր 1870 ամին
աղիտարեր պատերազմին պատճառը, յո-
րում զահալիժեցաւ բոլոր ազգն անհաւա-
տալի կուրութեամբ և անխոհեմութեամբ՝
ձգելով իրեն հետ և զկայսրն, որ գուցէ
նախատեսներ էր ահապին վտանգը. նա-
խանձն միայն ընդդէմ Վերմանդի, որ կը
յառաջէր մեծաքաղ զէպ իր քաղաքական
և ազգային կազմութիւնը:

Եթէ բախտն չնորհէր յաղթութիւն Գաղ-
ղիոյ, Վերմանիա կը դառնար նորէն՝ ան-
շուշտ իր նախկին վիճակին՝ բաժնուելով 'ի
զանազան մասունս. և կամ նոր դաշնա-
կցութիւն մը կը ձևանար հռենոսեան հպա-
տակ Գաղղիոյ: Նոյնը 'ի ըլլար նաև իտա-
լիոյ վաղ կամ անագան:

Շատերն կը զարմանան տեսնալով Գաղ-
ղիոյ մէջ օրինաւորական կուսակցութեան
այն աստիճան զօրութիւնը, և սակայն
պէտք չին դարմանալ: Եւրոպիոյ մէջ
Գաղղիան է միայն որ չի ճանչնար ժամա-
նակաց փոփոխութիւն, և չուզեր համա-
կամութեամբ հաւասարել ուրիշ ազգաց,
համարելով զայն նուաստութիւն: Ներկայ
ժամանակիս մէջ յորում ամենայն ինչ կեր-
պարանափոխ եղած է, կ'ուզէ ինքն սակէ
երկու դար առաջուան կ'ուզեն ունենալ,
և՛ կը համարի թէ կրնայ ձեռք բերել իր
նախկին գերիշխանութիւնը: Գաղղիոյ թագը
Լուզովիկոսի ԺԴի թոռնորդայն մատու-
ցանելով, Գոթուարին է, կ'ըսենք նաև ան.

կարելի՛ որ Գաղղիա կարենայ ստանալ
Լուզովիկոս ԺԴի ժամանակուան ունե-
ցածը:

Գոթուարին է գուշակել թէ ինչ ապագայ
պիտի ունենայ Եւրոպա, որ Աստուծոյ
ևեթ է գիտելի և տնօրինելի: Այսչափն
միայն ստոյգ է որ Եւրոպիոյ հաւասարա-
կուցութիւնն բոլորովին այլայլեցաւ, և 1815
ամին արուեստական կարգաւորութեան
յաջորդեց ազգութեան սկզբունքն, որոյ
յաջորդութիւնն մեր ժամանակաց կնիքն է:

Զարմանալի եղած է Գաղղիոյ բախտը:
1815ին յետ այն աստիճան խոնարհելու
մինչև յանձն առնուլ ընդունել իր յաղթո-
ղաց տուած կառավարութիւնը, և յետ
թողլու հռենոսեան փափաքելի սահմանա-
դուլը, անընդհատ յուզմամբն ուրիշներէն
աւելի նպաստամատոյց եղաւ զարթուցանե-
լու ազգութեան հոգին: Աւստրիոյ գերիշ-
խանութիւնն 'ի Վերմանիա և յիտալիա՝
փուշ մ'էր աչքին. վրէժխնդիր իրեն ազ-
գութեան վրայ, չէր ուզէր այլոց ազգու-
թեանց ձևացումը: Կ'ուզէր բռնունել զԱւս-
տրիա թէ Ալպեան և թէ Հռենոսեան կող-
մանէ. բայց անկարելի եղաւ ասիկա, մա-
նաւանդ թէ դարձաւ 'ի փեսս իրեն:

Սլաւոնիոյ ներկայ վիճակն ազգու օրինակ
մ'ըլլալու է Գաղղիոյ: Այդ վատաբախտիկ
երկիրն ինչպիսի մեծութեան հասեր էր
երբեմն և ինչպիսի վիճակի մէջ կը գտնուի
հիմա: Երբեմն Եւրոպիոյ ամենէն բարե-
բախտ ժողովուրդն կը համարուէր, և հիմա
ամենէն զքաղաքն ու անկարողն է. նա որ
կը պարծէր թէ իր տէրութեան սահմանն
անծայրափակ է, հիմա առարկայ եղած է
բոլոր ժողովրդոց ցաւակցութեան: Սլա-
ւոնիոյ զանձերն անսպառելի կը համարուէին
և բանակն անպարտելի, իսկ հիմա զանձն
սպառեցաւ և բանակն անկերպարան վի-
ճակ մ'առաւ: Կարողոս Հինգերորդ՝ եր-
ջանկութեան ծայրը հասուց զՍլաւոնացիս,
որուն մահուանէն ետքը միշտ կաղ 'ի կաղ
զնաց այդ ազգն: Սակէց դար մ'առաջ ո՛վ
կրնար գուշակել Սլաւոնիոյ ներկայ ողորմ
վիճակը, բայց եթէ սրատես քաղաքագի-
տի մ'աչքը:

Փիլիպպոս Բ. որդի և յաջորդ Կարոլոսի
Հինգերորդի, կոչեցաւ և ոչ յանրաւի՝ Տի-
բերիոս Սլաւոնիոյ: Ինչպէս որ Կայսրն Տի-

բերիտս չի՞նոյց 'ի Հռովմ' բոլոր քաղաքական ազատութեան մնացորդները, և պատրաստեց հռովմէական կայսերութեան անկում մը, նոյնը ըրաւ և Փիլիպպոս Բ: Ի զորք ջանացին 'ի հինն Հռովմ' արք մեծահան՝ ճարք փլուեան ազգատոհմին՝ բուժել և կանգնել Տէրութիւն մը՝ որ կը դիմէր 'ի կորուստ, նոյնպէս և 'ի Սպանիա ընդ վայր ջանաց նոր Թագաւորական սերունդն կենդանացնել զսխտացեալն քաղաքական թոքախտիւ: Դարուս սկիզբը թէպէտ ցուցուց Սպանիա կայծ մի կենաց Նարոյէտնի գէմ տուած պատերազմաց մէջ, բայց խաբէական էր այդ կայծն, կրակ մ'էր մռգական: Ազգաց ազատութիւնն յառաջ է քան զանկախութիւնն նոցա. եթէ նուազի ազատութիւնն՝ փճանայ և անկախութիւնն. և Սպանիացիք մինչդեռ կը պարծէին թէ խորտակեցին Նարոյէտնեան հսկայն, ամենին չէին մտածեր որ 'ի դին անկախութեան գործեցին զայն: Յաղթեցին, բայց օգնութեամբ Անգղիոյ. օգնութիւն խորհրդոյ, օգնութիւն դրամոյ և օգնութիւն զօրաց, որով վաճառեցին իրենց անկախութիւնը:

Եւրոպա հիմա ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ ընդարձակ զինուորական բանակեալ մը, որոյ մեծագոր ազգերն կը հանեն 'ի ճակատ միլիոնաւոր զօրքեր: Սպանիա միայն չունի բանակ, և նշաւակ եղած է աւազակութեանց ու խառնակութեանց. ամեն կողմ արհաւիրք, ամեն կողմ աւեր և կոտորած: Ամենայն ոք կը հրամայէ և ոչ ոք կը հնազանդի, ամենայն ոք ուզածն կ'ընէ, և չըկայ իշխանութիւն որ կարենայ նուաճել ու պատուհասել զոճիրս և զհեղեղնագործութիւնս: Չի յիշուիր պատմութեան մէջ ասոր նման անիշխանութիւն մը:

Ինչո՞ւ այս ամենայն բաներն. ազգային հպարտութեան և արուեստական գերիշխանութեան համար: Սպանիա և Քաղղիա կը փնտռեն ձեռք մը որ կանգնէ դիրնք. բաւական է առ այն յարմարութիւն նորոց ժամանակաց և պիտոյից, հետեւելով ժողովրդոց բնական բերմանը, որ է ազգային սպասութիւն նիւթական և բարոյական:

